

**СОЦІАЛІСТИЧНА РЕОРГАНІЗАЦІЯ АДВОКАТУРИ:
ДОСВІД УСРР КІНЦЯ 1920-Х РОКІВ**

Розкриваються правові засади діяльності адвокатури в радянській Україні 1920-х рр. Простежується вплив соціально-економічної політики держави на форми здійснення адвокатської діяльності. Згорання НЕПу і перехід до соціалістичної (планової) економіки зумовили скасування приватної практики адвокатів та встановлення колективної форми організації праці.

Ключові слова: адвокатура, колегія оборонців, юридична консультація, соціалістична реорганізація, колективізація.

С. В. Губар

Социалистическая реорганизация адвокатуры: опыт УССР конца 1920-х годов

Раскрываются правовые основы деятельности адвокатуры в советской Украине 1920-х гг. Прослеживается влияние социально-экономической политики государства на формы осуществления адвокатской деятельности. Свертывание НЭПа и переход к социалистической (плановой) экономике обусловили отмену частной практики адвокатов и установления коллективной формы организации труда.

Ключевые слова: адвокатура, коллегия защитников, юридическая консультация, социалистическая реорганизация, коллективизация.

S. Hubar

Socialistic reorganization of advocacy: USSR' experience in the second decade of the XX century

Legal grounds of the advocacy activity in Soviet Ukraine in second decade of the XX century are disclosed. The influence of state social-economic policy on the advocacy activity forms is traced. NEP curtailing and transition to socialist (planned) economy stipulated the discontinuing of private advocacy practice and collective forms of practice's establishment

Key words: advocacy, defense board, legal advice, socialist reorganization, collectivization.

Постановка проблеми та її актуальність.

Україна сьогодні перебуває на етапі значних перетворень, важливе місце серед яких посідає реформування органів юстиції. Мова йде не лише про державні органи, але і про недержавні, діяльність яких пов'язана із здійсненням правосуддя, зокрема – про адвокатуру. Реальний захист прав і свобод людини безпосередньо пов'язаний із діяльністю адвокатів. Правове регулювання діяльності адвокатури у сучасній Україні здійснюється відповідно до загальноновизначених міжнародних стандартів. Водночас, цілий ряд питань теорії та практики адвокатської діяльності по сьогодні залишається дискусивним. Наприклад,

триває обговорення теми про міру втручання держави у діяльність адвокатури.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематиці функціонування інституту адвокатури та її правового статусу присвятили роботи такі дослідники як Є. Ю. Бова, І. Ю. Гловацький, В. Г. Гончаренко, П. Т. Землянський, М. М. Михеєнко, П. П. Михайленко, О. Д. Святоцький, С. Ф. Сафулько, Д. П. Фіолевський, П. В. Хотинець. Однак, проблеми історичного розвитку адвокатури в Україні розкрито все ще недостатньо.

Метою даної статті є висвітлення питання реформування адвокатури радянської України наприкінці 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. Кінець 1920-х років був надзвичайно складним і суперечливим періодом в історії України. Партійні з'їзди, конференції, пленуми ЦК, стверджуючи прогресивне значення НЕПу, приймали рішення і резолюції, якими заперечували його основні принципи. Початок індустріальної гонитви, колективізація сільського господарства означали кінець ринкових відносин і повернення до реалізації комуністичної доктрини. У той же час переможно завершувалася боротьба Сталіна за одноосібне лідерство в партії: осуджено «надіндустріалізаторів» Л. Троцького, Л. Каменєва, Г. Зінов'єва, розгромлено «праву опозицію» М. Бухаріна, О. Рикова, М. Томського. Ліквідація політичного плюралізму, багатоукладності економіки вплинули на характер розвитку усіх, без винятку, сфер суспільного життя. Отже, значні зміни відбулися і в організації та діяльності органів юстиції.

«Період реконструкції нашого народного господарства... розвиток пролетарської демократії, – писали у журналі «Червоне право» І. Леві та М. Хаєт, роздумуючи над завданнями органів юстиції у світлі рішень XV з'їзду ВКП(б), – ставить перед судово-слідчими органами й органами державної прокуратури низку чергових, актуальних завдань», зокрема – проводити надалі жорстоку боротьбу за раціоналізацію апарату, за максимальне наближення його до потреб населення... [1, с. 292]. Ще дотримуючись певних демократичних традицій, Народний Комісаріат Юстиції УСРР (далі – НКЮ УСРР) поставив питання про реформування органів юстиції на широкі обговорення громадськості, хід і результати якого оприлюднювались на сторінках юридичних часописів. Чи не найбільше уваги привернула до себе проблема організації та діяльності Колегій оборонців (так у нормативно-правових актах того часу називали адвокатів, у публіцистиці одночасно використовувалися обидва терміни).

Колегії оборонців створювались, відповідно до Положення про адвокатуру 1922 р., при Губернських Радах Народних Судів [2, ст. 1]. Це були самоврядні організації, що діяли на засадах са-

мофінансування. У Положенні визначалися такі підстави оплати праці захисників:

а) від усякої винагороди оборонців у кримінальних та цивільних справах звільнялися підсудні у справах, у яких участь оборони є обов'язковою, а також особи, визнані окремими постановами Народного Суду неможливими;

б) за такою, встановленою НКЮ УСРР, оплачували послуги оборонців робітники державних і приватних підприємств, члени комітетів неможливих селян, військовослужбовці, а також службовці радянських установ і підприємств;

в) усі інші категорії населення оплачували послуги оборонців за домовленістю з ними [2, ст. 14].

Члени Колегії оборонців вносили зі своєї винагороди відсоткове відрахування, що встановлювалося НКЮ УСРР, у фонд Колегії оборонців на витрати по утриманню Президії Колегії та на організацію юридичних консультацій [2, ст. 16]. Нагляд за роботою Колегій оборонців здійснювали Губернські Ради Народних Судів та Губернські Прокурори.

Після ліквідації у 1925 р. губерній, колегії оборонців створювались при окружних судах. Діяльність оборонців, відповідно до Положення про Судустрій 1925 р., здійснювалася у двох формах: через приватний кабінет та юридичні консультації, що організовувались за завданням Народного Комісаріату Юстиції та окружного суду.

Наприкінці 1920-х рр. посилювалася критика діяльності колегій оборонців. Так, у «Червоному Праві» зазначалося, що «один оборонець на рік дав а) платних порад – 15,7; б) безплатних порад – 40,8; в) склав паперів платних – 24,5; г) склав паперів безплатних – 45,4... підсумовуючи роботу, яку він виконав у правничій консультації, на нього припадає 10 робочих днів» [3, с. 1003-1004]. С. Епштейн вважав, що це цілком закономірно, адже «ні одержання юридичних порад, ні написання заяви, або скарги юрконсультацією не цікавить працююче населення. Перше можна безплатно одержати через часопис, а друге, у якій завгодно письменною людини» [4, с. 223]. Та й самі адвокати, як зазначав М. Романюк, в юридичних консультаціях на працюють, а лише чер-

гують [5, с. 873], або ж, за спостереженнями С. Епштейна, використовують його для «вербування приватної клієнтури для індивідуальних кабінетів» [4, с. 223]. Корінь усього зла вбачався у гонорарі, який є «матеріальною базою оборонця» [3, с. 1004], через який адвокат фактично «обороняє інтереси окремої особи від інтересів колективу» [6, с. 6], а тому не виконує свого основного завдання, не допомагає суду, але стає «оборонцем від суду» [7, с. 8]. Така позиція адвокатів, на думку завідувача відділу судоустрою та догляду НКЮ УСРР Б. Подольського «не відповідає умовам радянського правосуддя, бо в радянському розумінні, суд є орган боротьби пролетаріату з його класовими ворогами» [6, с. 6].

Соціальний склад колегій оборонців також вважався незадовільним, адже у той час саме робітничо-селянське походження і партійність вважалися основними достоїнствами працівників державних органів. Порівнявши статистичні дані, наведені у таблиці 1, така оцінка стає зрозумілою.

Таблиця 1. Соціальний та партійний склад працівників органів юстиції станом на 1927 р. [8, арк. 19-20].

	робітники (%)	селяни (%)	інші верстви (%)	члени партії (%)
окружні прокурори	31,1	15,1	53,8	94,0
судді окрсуду	40,3	19,4	40,3	80,9
старші слідчі	16,33	6,12	77,55	38,77
адвокати	7,56	9,33	83,11	11,37

НКЮ УСРР неодноразово давав вказівки окрсуду, президії колегії оборонців щодо необхідності «комунізації та оробочення апарату» [1, с. 294]. Чітко і недвозначно з цього питання висловився Народний Комісар Юстиції і Генеральний Прокурор Республіки В. Порайко: «Конче треба очистити колегію оборонців від соціально-чужих нам елементів» [9, с. 579]. Впродовж

1920-х років проводилися епізодичні чистки колегій оборонців, однак, наприкінці десятиліття було вирішено провести чистку у всеукраїнському масштабі. Із 3197 оборонців, що працювали в УСРР у 1928 р., «вичищено було» 442, (13,83 %), з них 407 службовців, 31 селянин та 4 робітника. НКЮ зазначав, що це був лише перший крок до «оздоровлення» складу колегії оборонців [10, с. 95].

Однак, лише чисткою реорганізація не закінчилася. Загалом, важко собі уявити комуніста, що наймався би за гонорар захищати інтереси непмана, особливо – наголосимо – в умовах згортання непу. Окрім того, особа, що бажала стати оборонцем, мала скласти іспит для підтвердження своєї практичної і теоретичної підготовки. До складу іспитової комісії входило 3 членів: голова Президії колегії оборонців і 2 членів колегії, яких призначала Президія. Складання іспитів не було справою формальною й освітній рівень адвокатів УСРР був високим: на 1926 р. вищу освіту мало 54,16 %, середню – 18,78 %, нижчу – 19,65 %, домашню – 6,69 % [11, с. 259] (зазначимо, що серед прокурорів, вищу освіту мали менш як 10 % працівників, і більше 50 % – нижчу та домашню) Чи міг вчорашній робітник, селянин, навіть закінчивши юридичні курси, витримати таку конкуренцію? Окрім того, обравши фах оборонця, він повинен був віддати квиток члена профспілки.

Таким чином, законодавець сам поставив адвокатів у виняткове, порівняно з іншими робітниками органів кримінальної юстиції, становище, яке, між тим, відповідало принципам непу. Чи могла така структура, форми і методи роботи колегій оборонців залишатись незмінними в умовах згортання непу і зростання соціалістичного сектора економіки? Питання видається риторичним.

У червні 1927 р. Колегія НКЮ УСРР ухвалила рішення поставити питання про реорганізацію адвокатури на широке обговорення робітників юстиції. Спектр висловлених пропозицій був достатньо широким. Найбільш радикальним у своїх міркуваннях був А. Репуленко, який за-

пропонував створити державну адвокатуру: «Адвокат мусить стати службовцем, що одержує від держави платню. За юридичну допомогу оборонця треба стягати встановлену платню, що йде в прибуток держави...» [12, с. 137]. Однак, одразу виникало питання, чи буде достатнім цей прибуток для того, щоб забезпечити усіх оборонців заробітною платою, чи, можливо, державі доведеться їх утримувати за рахунок інших надходжень? І це в умовах розпочатої індустріалізації, для фінансування якої було запроваджено режим жорсткої економії.

Значно краще зорієнтувалися у політичній ситуації О. Епштейн та Л. Ахматов. У світлі рішень XV з'їзду ВКП(б) за аналогією з селянством вони запропонували оборонців колективізувати. Так, помічник Генерального прокурора УСРР Л. Ахматов вважав доцільним створення контор, на чолі з досвідченим адвокатом, у складі яких функціонують кабінети, керівники яких мають розподіляти роботу серед молодих адвокатів. Отже, вільна конкуренція колективів мала замінити конкуренцію вільно практикуючих оборонців [13, с. 14]. Передбачалось оплата кожної послуги відповідно до норм, встановлених президією колегії, з обов'язковим врахуванням соціального, майнового становища клієнта.

Однак, не всі працівники органів юстиції цілком погодилися з цією ідеєю. Зокрема, на думку заступника завідувача відділу судоустрою та догляду НКЮ УСРР Г. Дніпрова «ці колективи будуть являти собою «трести», які будуть між собою конкурувати, завдяки чому приватно-капіталістичні тенденції не тільки не ослабнуть, а навпаки – подужчають, і сама ідея колективізму в такій формі підриватиметься» [7, с. 9]. Натомість Г. Дніпров запропонував створити в межах округу єдиний колектив, Президія якого встановить потрібну сітку контор оборонців і вирішуватиме питання про їх укомплектування. Плата за юридичну допомогу, надходитиме у розпорядження Президії, кожен працівник отримуватиме не гонорар, а певну зарплату за ставкою, відповідно до своєї кваліфікації [7, с. 9].

Ідею єдиного колективу оборонців, в цілому, підтримував і Б. Подольський, щоправда вважаючи

доцільним діяльність адвоката обмежити лише консультуванням населення, а оплату праці встановити як відсоток від загального прибутку колективу, який визначатиметься сумою, що сплатив клієнт за послуги даного адвоката [6, с. 7].

За створення єдиного колективу висловилося 20 із 32 окружних нарад робітників органів юстиції. Більше того, в окремих округах Президія колегії оборонців вирішила провести експеримент, заснувавши кілька колективних кабінетів. Про перші підсумки роботи Кременчуцького кабінету поінформував Варшавський: «Чотири місяці роботи колективного кабінету дають право зробити твердий та переможний висновок, що колективізація Колегії оборонців блискуче склала іспит на реальність та життєвість... та на відповідність вимогам епохи» [14, с. 18].

Уважно вивчивши всі пропозиції щодо реформування окружних колегій оборонців і його перші практичні результати, НКЮ УСРР визнав ідею колективізації цілком слушною. У жовтні 1929 р. було прийнято Постанову Нарком'юсту УСРР, згідно з якою на території округу створювався єдиний колектив оборонців, до якого повинні були увійти всі члени Окружних колегій. Приватна практика адвокатів повністю скасовувалась, єдиною формою надання юридичної допомоги населенню ставали консультації [15, п. I]. Кошти колегії склалися із прибутків юридичних консультацій та інших надходжень і розподілялися у фонд зарплати членам колегії, у фонд страхування та у запасний фонд. Кошти фонду зарплати членів колегії розподілялися між окремими членами колегії відповідно до категорій, встановлених загальними зборами за принципом співвідношення зарплати нижчої категорії до зарплати вищої категорії як 1:4 [15, п. III].

Висновки. Отже, в умовах згорання НЕПу адвокатура залишалась чи не єдиним інститутом, який, маючи здійснювати у радянській системі функції державної ваги, у своїй структурі та діяльності зберігав приватнокапіталістичний вигляд. Зміцнення диктатури державної партії в економічному, політичному житті країни неми-

нуче означало ліквідацію усіх елементів ринкових відносин, отже – і реорганізацію адвокатури. Вироблена в ході дискусії та експериментів в окремих округах колективна форма роботи колегій оборонців найбільш повно відповідала характеру процесів, що розгортались у державі. Наслідком реорганізації стало посилення втручання держави у діяльність адвокатури.

Література

1. *Леві І., Хаєт М.* Чергові завдання органів юстиції за матеріалами XV З'їзду ВКП(б) / І. Леві, М. Хаєт // Червоне Право. – 1928. – № 6. – С. 292-295.

2. *Положення про адвокатуру:* затв. Постановою ВУЦВК від 2 жовтня 1922 р. // Збірник Указонень і Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1922. – № 43. – Арт. 93.

3. *Романюк М.* Про реорганізацію адвокатури / М. Романюк // Червоне Право. – 1927. – № 22. – С. 1003-1006.

4. *Епштейн С.* Народи про реорганізацію адвокатури / С. Епштейн // Червоне Право. – 1928. – № 4. – С. 222-223.

5. *Романюк М.* Про реорганізацію адвокатури / М. Романюк // Червоне Право. – 1927. – № 19. – С. 873-876.

6. *Подольський Б.* Тези про реорганізацію адвокатури / Б. Подольський // Червоне Право. – 1928. – № 1. – С. 5-7.

7. *Дніпров Г.* Тези до реорганізації адвокатури / Г. Дніпров // Червоне Право. – 1928. – № 1. – С. 7-9.

8. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України*, ф. 1, оп. 6, спр. 356.

9. *Порайко В.* Оборонець чи адвокат? / В. Порайко // Червоне Право. – 1928. – № 12. – С. 578-579.

10. *Гусєва В. П.* Щодо питання проведення чисток серед представників адвокатури в УСРР у 1919-1929 роках / В. П. Гусєва // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2 (27). – С. 91-96.

11. *Дніпров Г.* Як працюють колегії оборонців на Україні // Г. Дніпров // Червоне Право. – 1927. – № 6. – С. 257-263.

12. *Репуленко А.* Старе мусить відмерти / А. Репуленко // Червоне Право. – 1928. – № 3. – С. 136-137.

13. *Ахматов Л.* Реорганизация адвокатуры / Л. Ахматов // Вестник Советской Юстиции. – 1927. – № 1. – С. 10-14.

14. *Варшавський* Підсумки колективізації колегії оборонців / Варшавський // Червоне Право. – 1929. – № 1. – С. 17-19.

15. *Устав* про колективні форми роботи колегії оборонців в зв'язку із скасуванням приватної практики: затв. Постановою Нарком'юсту УСРР від 30 жовтня 1929 р. // Бюлетень Народнього Комісаріату Юстиції. – 1929. – № 10. – Арт. 51.

References

1. *Levi I., Haet M.* Chergovi zavdannja organiv justicii za materialami HV Z'izdu VKP(b) / I. Levi, M. Haet // Chervone Pravo. – 1928. – № 6. – S. 292-295.

2. *Polozhennja pro advokaturu:* zatv. Postanovuju VUCVK vid 2 zhovtnja 1922 r. // Zbirnik Uzakonen' i Rozporjadzen' Robitnicho-Seljans'kogo Urjadu Ukraini. – 1922. – № 43. – Art. 93.

3. *Romanjuk M.* Pro reorganizaciju advokaturi / M. Romanjuk // Chervone Pravo. – 1927. – № 22. – S. 1003-1006.

4. *Epshtejn S.* Naradi pro reorganizaciju advokaturi / S. Epshtejn // Chervone Pravo. – 1928. – № 4. – S. 222-223.

5. *Romanjuk M.* Pro reorganizaciju advokaturi / M. Romanjuk // Chervone Pravo. – 1927. – № 19. – S. 873-876.

6. *Podol's'kij B.* Tezi pro reorganizaciju advokaturi / B. Podol's'kij // Chervone Pravo. – 1928. – № 1. – S. 5-7.

7. *Dniprov G.* Tezi do reorganizacii advokaturi / G. Dniprov // Chervone Pravo. – 1928. – № 1. – S. 7-9.

8. *Central'nij derzhavnij arhiv vishhij organiv vladi ta upravlinnja Ukraini*, f. 1, op. 6, spr. 356.

9. *Porajko V.* Oboronec' chi advokat? / V. Porajko // Chervone Pravo. – 1928. – № 12. – S. 578-579.

10. *Guseva V. P.* Shhodo pitannja provedennja chistok sered predstavnikov advokaturi v USRR u 1919-1929 rokah / V. P. Guseva // Visnik Akademii advokaturi Ukraini. – 2013. – № 2 (27). – S. 91-96.

11. *Dniprov G.* Jak pracjujut' kolegii oboronciv na Ukraini / G. Dniprov // Chervone Pravo. – 1927. – № 6. – S. 257-263.

12. *Repulenko A.* Stare musit' vidmert' / A. Repulenko // Chervone Pravo. – 1928. – № 3. – S. 136-137.

13. *Ahmatov L.* Reorganizacija advokatury / L. Ahmatov // Vestnik Sovetskoj Justicii. – 1927. – № 1. – S. 10-14.

14. *Varshavs'kij* Pidsumki kolektivizacii kolegii oboronciv / Varshavs'kij // Chervone Pravo. – 1929. – № 1. – S. 17-19.

15. *Ustav* pro kolektivni formi roboti kolegii oboronciv v zv'jazku iz skasuvannjam privatnoi praktiki: zatv. Postanovoju Narkom'justu USRR vid 30 zhovtnja 1929 r. // Bjuleten' Narodn'ogo Komisarijatu Justicii. – 1929. – № 10. – Art. 51.